

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

НЯКОИ ФАКТИ И ПРОЦЕСИ, СВЪРЗАНИ С ТУРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ В РАЗГРАДСКИ ОКРЪГ, ОТ КРАЯ НА 50-ТЕ И ПРЕЗ 60-ТЕ И 70-ТЕ Г. НА XX В. ПРЕЗ ДОКУМЕНТИТЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ

Димитър Петков

Регионален исторически музей – Разград

Резюме. От края на 50-те и през 60-те и 70-те години на XX в. управляващата по това време в България комунистическа партия води политика за откъсване на турското население в страната от неговата фундаментална културна и религиозна среда. В статията се проследяват някои факти и процеси от тази политика в Разградски окръг. Това става в основата си чрез документите на Държавна сигурност. Използвани са и документи от Централния държавен архив на Република България. В тези години сред турското население в този регион действат турските разузнавателни служби. Турската пропаганда тук е добре развита. Турция използва това население за своите собствени цели. Българската държава прави същото. В дългосрочен план турското население в Разградски окръг, както и цялото турско население в България, се превръща в „парещ проблем“ в отношенията между българската страна и Турция – две държави, разделени от идеологическия конфликт на Студената война.

Ключови думи: турско население; Разградски окръг; България; Турция; политика; разузнаване; идеология; „културна революция“

Със създаването на Разградски окръг, съгласно административната реформа, проведена в началото на 1959 г., в новата административна единица са включени бившите Разградска, Исперихска и Кубратска околия. Така в Разградски окръг се концентрират 93 хиляди души турско население, което е около 49,3 % от цялото население в района. И този факт, сам по себе си, говори за необходимостта от сериозен подход в политиката към турското население тук от страна на държавната власт. С това население логично се занимава и Държавна сигурност (ДС) в Разградски окръг – обикновено описвана като политическата полиция на комунистическата власт в България¹⁾. Настоящата статия е базирана в основата си на документи именно на ДС и проследява ня-

кои факти и процеси, свързани с турското население в Разградски окръг през посочените в заглавието десетилетия. Тези факти и процеси дават възможност до известна степен да се щрихира обстановката тук преди преименуването на турското население в края на 1984 и началото на 1985 г.

* * *

На макрониво, в края на 50-те г. на XX в. в пропагандната реторика на управленския комунистически режим, като „евфемизъм“ за политическата линия на принудително „приобщаване“ на цялото мюсюлманско население в страната, се налага терминът „културна революция“. Отначало той изглежда съвсем обобщаващ и абстрактен, но с течение на времето под него започва да се схваща системата от мерки за премахването на традиционното облекло и свързаните с него традиции и начин на живот на мюсюлманите в страната, в това число и на турците. Така в политическото пространство се появява и друг термин, наречен „разфереджаване“, който слага акцент върху възприеманите за намерени вече силови действия за налагане на външните белези на „комунистическата модерност“ (Gruev 2011, 348).

В Разградски окръг кампанията по „разфереджаването“ е насилствена и предизвиква недоволството на турското население. Сблъсъкът на култури е подчертан от облеклото на „комунистическите агенти“, които са облечени в „европейски дрехи“, жените им също. За да се активизира работата по турска линия, компартията в региона започва да търси и да събира компрометиращ материал за ходжите, за да може да ги контролира и най-важното – да може да ги използва за своите цели. Ходжите са възприемани като средство за действие на турското разузнаване в окръга. Те обаче са и препятствие пред реализацията на политиката за „културната революция“ сред турското население. Реакцията на турското население срещу насилственото проникване в неговата култура довежда до активиране на изселническите настроения под призива, че за турците „няма повече живот в България“⁽²⁾, макар че към онзи момент документите регистрират намаляване до минимум на посещенията на турското население в турската легация в страната. А за властта е ясно, че именно от турската легация „се създаваше и изселническо настроение“. Според документите от този период турското население, заедно с българските селяни, се включва активно в работата на кооперативните стопанства в окръга. И това се отчита от местната организация на Българската комунистическа партия (БКП), която допълнително отбелязва и факта, че това население „беше под влияние на турския религиозен фанатизъм“. Според документалните източници на информацията влизането на турското население в кооперативните стопанства рязко подобрява материалното му положение; сред него се провежда и системна разяснителна работа от страна на БКП, като за целта се използват дошлите от Турция на гости турци, които говорят за „дошлия живот на селяните в Турция“. И всичко това влияе върху поведението на турците в окръга.

Някои документални източници показват, че турското население активно се включва в изпълнение на стопанските задачи; голяма част от турчините „се освободиха от влиянието на религиозния фанатизъм, хвърлят шалварите и фереджетата и работят по блоковете на кооперативните стопанства“. Тази картина, шрихирана в някои документи, може заблуждаващо да доведе до извода за съществуващо примирение на турците със създадената ситуация. Но това съвсем не е така. Още повече, като се има предвид и съпротивата сред турците срещу политиката за налагане на чужди на тях културни норми на поведение, видна също документално. А и други архивни източници очертават ясно негодувание от страна на турското население срещу уедряване на кооперативните стопанства; властта признава, че се „сипе“ пропаганда срещу ТКЗС и се говори за връщане на имотите. „Злословенето“ спрямо комунистическите земеделски стопанства се съчетава и със слушане на предавания на чуждите турски радиостанции – възхвалява се „капиталистическият частен начин“ за обработване на земята³⁾. ДС отчита редом с това и особено голямото внимание, което отделя турското разузнаване в окръга за създаване на своя агентура тук, чрез която „да поддържа верския фанатизъм всред турското население“ и да го „подтиква към престъпление“. Лица сред турците, провинили се по отношение на властта с разни изказвания, после, след арестуването им и направените от тях самопризнания, биват използвани за оказване съдействие на местната комунистическа власт в процеса по „разфереджаването“. Обикновено се вербуват за агенти на ДС турци от създадената именно под ръководството на БКП турска интелигенция. Вербуват се и хора от средите на турското духовенство⁴⁾. Става така, че на практика турци са хвърлени срещу турци. Турците, свързани с разузнаването на Анкара в региона, започват дори да твърдят, че турците комунисти носят пряката вина за процеса на „разфереджаването“⁵⁾.

Този процес, съчетан с практическата забрана на сюнета, предизвиква недоволство всъщност сред цялата турска общност в страната. Но пък характерът на провежданата атеистична пропаганда от комунистите се съчетава с редица мерки за повишаване жизнения стандарт на турското население, както и за увеличаване на неговата трудова заетост в промишлеността. Това е като компенсаторен механизъм. Но той не сваля напрежението сред турците. Нужно е да се уточни, че както по отношение на останалите аспекти на „националния въпрос“, утвърждаването на Тодор Живков във властта бележи промяна и в политиката към турското население. Новият курс се очертава през 1958 г. Тогава, на свой пленум ЦК на БКП приема тезиси за „работата на партията сред турското население“. В документа централно място заема борбата с „проявите на национализъм и религиозен фанатизъм“. Практически ръководството на БКП започва да преразглежда дотогавашното фаворизиране на турската етнокултурна идентичност заради съзирането на опасна тенденция

към обособяване на общността. Мерките включват още сливане на турските с българските училища и свеждането на преподаването на майчин език до избираем предмет (Marinov 2009, 508).

Тодор Живков обаче лично заявява, че въпреки сливането на българските с турските училища, „както сега, така и в бъдеще турското население ще говори на своя майчин език, на тоя език то ще развива своите прогресивни традиции, ще създава своите съвременни литературни произведения и ще пее чудно хубавите си песни“. Така е налице приемственост с някои стари моменти от политиката в периода 1951 – 1956 г., а това е следствие от илюзорната мисловна нагласа, че по този начин турците в страната ще бъдат обединени около БКП, а и ще почувстват България като своя родина, което, като крайна цел, ще доведе до постигне на „по-пълното им приобщаване към народната власт и делото на социализма“ (Baeva & Kalinova 2009, 24). По устно указание на ръководството на БКП обучението по турски език се превръща във факултативно, а по-късно е премахнато почти навсякъде. А в Разградски окръг, както и в други окръзи на страната, започва кампания за убеждаване на родителите да се откажат децата им да изучават турски език (Yalamov 2002, 333).

Като контрапункт на тази политика, турската пропагандна дейност в Разградски окръг води агитация, че чрез сливане на училищата и „хвърляне на турската носия“ турското население „щяло да се загуби като нация“. През време на агитацията за „разфереджаването“ се стига до инциденти. Във връзка със сливането на турските училища с българските, с „разфереджаването“ и ограничаването на сюретите отделни фигури от турското население „правят остри вражески изказвания“. Младите турци също се настройват антибългарски. „Вражеската дейност“ на турското население се изразява главно в поддържане на по-висок религиозен дух сред „вражеските и шовинистично настроени“ турци, в опит за активизиране на посещението на джамии, оказване съпротива срещу „разфереджаването“ и обединяването на отделни места на турските и българските училища, в разпространяване на слухове за изселване. Характерно за отбелязване е, че ходжите по места се ползват с голям авторитет сред турското население и играят важна роля в хода на неговата съпротива срещу действията на комунистите и в поддържането на религиозния живот сред турската общност в окръга. Ходжите твърде често успяват да увлекат турците. Според оценките на ДС ходжите започват да държат някои от турците под свое „религиозно влияние“, а други да използват за разпространение на „вражески и религиозни слухове“. ДС преследва и хваща ходжите, които се занимават с разпространяване на „вражески слухове“, и тези, които „насаждат шовинизъм и религиозен фанатизъм“. Освен това ходжите извършват и незаконни духовни бракове. Така хванатите и уличени във всичко това ходжи са подведени под съдебна отговорност. Резултатите от съдебните процеси бързо се разнасят между всички мюсюлмански духовници из окръга

и това спомага за провеждане на мероприятия по вербуване на агентура и за придобиване на агенти от техните среди. С други думи, ДС ги залавя в действия срещу въведените антирелигиозни норми и започва да използва това като натиск, за да ги направи агенти доносници⁶⁾.

На този фон ДС следи и случващото се в Турското педагогическо училище в Разград. През 1958 – 1959 г. то има общо 33 учители и възпитатели и 452 курсисти. Следено е от ДС в окръга, защото логично в службата надделяват опасенията, че това училище е обект на турското разузнаване и канал за развитие на турската пропаганда. А и ДС отчита нюансите в действията на турските служби. Докато през 1958 г. турското разузнаване използва свои хора под формата на гости до техни близки, живеещи в Разградски окръг, които активизират работата на това разузнаване тук, то през 1959 г. дейността на турското разузнаване се изразява в действия, с които се цели да се „демобиализира работата сред турското население“ чрез слухове за предстоящо изселване на същото в Турция, като същевременно се създава и „неверие по изпълнение на някои партийни и правителствени задачи“⁷⁾.

В края на 50-те и началото на 60-те г. на XX в. Окръжното управление на МВР – Разград, очертава своите главни аспекти и приоритети на работа – това са турското разузнаване, бившите опозиционери, „кулаци“ и селското стопанство. Според Окръжното управление на МВР в Разград „Вражеският контингент беше вдъхновяван от турските легации и консулства“ към съпротива срещу мероприятията на властта – нещо, което се потвърждава не за първи път. Не за първи път се подчертава, че дейността на този контингент се изразява в разпространение на вражески слухове за предстоящо изселване, „с което се целеше да се отклонява турското население от включването му активно в изпълнение на Правителствените и партийните мероприятия“. Слухът за предстоящо изселване сред турското население в началото на 1960 г. е „сериозен опит за смуцване съзнанието на турското население“. Освен това „Вражеският контингент се насочваше към съпротива на партийните мероприятия за културната революция сред турското население“. Този контингент включва не само турци, но и противници на властта от времето на легалната опозиция в страната. В тази „съпротива“ МВР – Разград и ДС отчитат и нещо друго притеснително – а именно, че в нея се включват и „невражески настроени лица“, особено по въпросите на „разфереджаването“ и училищната система. Разпространявани „бяха вражески твърдения, че тия мероприятия са насочени“ към асимилиране на турското население, за „забравяне“ на турския език и обичаи. Органите на местната власт отчитат в документите си за вътрешна употреба извършване на „извращения от някои секретари на партийни комитети, които пристъпиха към рязане и изгаряне на фереджета и шалвари“. А това „доведе до остри спречквания между агитаторите и населението. Стигна се дори до там турци мъже да искат да отмъщават. Има и

„провокации“ от страна на туркините според местните комунистически функционери. Според тях туркините описват случаи на нанесени им побои. Има и заведено дело в този смисъл, повдигнато от туркиня. За подпомагане на партията и провеждане мероприятията по „разфереджаването“ се поставят „подходящи задачи“ на определени агенти на БКП от турското население, които се явяват авторитетни хора сред самата турска общност в окръга. Те трябва да разясняват „правилно партийните мероприятия“. А „отговорни работници“ от Окръжното управление на МВР провеждат беседи с „ходжи и други авторитетни турци“ и „също им поставяха задачи за въвличане на населението към разфереджаване“⁽⁸⁾.

По отношение на духовенството усилията на милицията и на ДС са насочени главно към турските религиозни лица и „казълбашките секти“. Провеждат се мероприятия и се осъждат ходжи, за да се спечели респект сред тях и да се „посече вражеската дейност“. Но турският „вражески“ за властта „контингент“ е и в селското стопанство. Счита се, че с влизането на всички турци в ТКЗС, с проведените мероприятия на „културната революция“ агентурно-оперативната работа се улеснява. При тези обстоятелства турците са по-податливи на вербовки и властта се стреми да използва тези обстоятелства. Тя говори за „ниската култура, шовинизъм и верски фанатизъм, които са все още характерни за турското население и го правят лесно достъпно за агитацията на вражеския контингент“. Сред турското население лесно прониква слухът за изселване. Само в резултат на бързите мерки, които се взимат, слухът се пресича в зародиш. Не така лесно обаче се преодолява съпротивата, която подбуждат „вражеските и фанатични елементи“ срещу „разфереджаването“. В някои села в окръга с подчертано турско население се оказва упорита съпротива срещу „разфереджаването“. Залавят се и се предават на съд онези, които извършват тайно съюсти. Тяхната забрана също активира съпротивата и недоволството на турците. В отчетите се отбелязва, че „Правилно и по-добре е организирана работата по турския вражески контингент“ в исперихски участък на МВР. Там голяма част от ходжите се явяват агенти на ДС и по задания на службата оказват полезно влияние по „разфереджаването“. С останалата част от ходжите са установени връзки от оперативния състав „на обществена основа и приятелска база“ и те също се използват за разясняване на въпросите по „разфереджаването“, както и за това да влияят на „фанатично съпротивляващите се елементи“. В тази линия на анализ се подчертава в документалния материал на ДС, че в сравнение с работата в Кубрат и Исперих по-слаба се явява работата в Разградски участък на МВР. Това се дължи на обстоятелството, че агентите там не говорят турски език, съответно не поддържат връзки с турците и не се ориентират към вербоване на ходжи, които пък обикновено „слабо говорят български“. И все пак, на този фон, успокоително за местната власт звучи констатация-

та, че агентурата, с която се разполага по турска линия в окръга, е по число колкото е „вражеският контингент“ и е в „състояние да го разработва правилно“, макар и с някои изключения и проблеми⁹⁾.

Като става въпрос за агентура, обобщаващият поглед върху нея показва, че по турска линия ДС в окръга вербува както агенти турци с педагогическо образование, така и членове на „казълбашката секта“, с „добри възможности за работа сред алиантите“. Има бивш „хатибин“, който е учител и е вербуван на база компрометиращ за него материал¹⁰⁾. Към тази група се прибавят и част от ходжите, които също са вкарани в услуга на ДС като нейни агенти.

Очевидната съпротива на турското население по отношение на неговото насилствено „разфереджаване“ не пречи на компартията в окръга през ноември и декември 1959 г. да направи заключението, че в резултат на проведените редица мероприятия от нея и от органите на ДС в основни линии въпросът за „разфереджаването“ е решен, а разпространяването на слухове за изселване в Турция и такива във връзка с „разфереджаването“ се „ограничиха значително“. Подобни изказвания, разпространяващи слухове, според документалния материал правят само отделни лица в някои села на окръга, а изказванията им „не намират добра почва“¹¹⁾.

Няколко месеца по-рано, на съвещанието на отдел „За работа с националните малцинства“ на ЦК на БКП, проведено на 21 юли 1959 г. със секретарите на окръжните комитети, със завеждащите отделите, които тогава отговарят за работата сред турското население, с представители на радиото, печата и др., комунистите в Разград са похвалени от част от останалите в страната комунисти за това, че в политиката си към турското население са успели да работят „здраво“ за „укрепване на дружбата между българи и турци“ и са намерили някои „подходящи форми“ в това отношение, които прилагат, и не е „зле“ те да бъдат публикувани „широко“ в пресата – става въпрос за в. „Работническо дело“, в. „Йени Яшък“ и емисиите на Радио „София“, които се водят на турски език, за да може „тези форми да се разширят“. Мотивировката за това е, че по този начин ще се помогне много сериозно на цялостната работа на БКП по отношение на турското население в страната. Но пък има и друга оценъчна позиция, прозвучала на това съвещание, за свършеното от разградските комунисти и тя е, че ситуацията в Разград по турския въпрос е дадена в „по-оптимистични краски“, отколкото е реалното положение¹²⁾. И от тази оценъчна позиция може да се долови, че очевидно стремежът за преекспониране на реалната ситуация в окръга от местните функционери на компартията и за демонстриране на разни „успехи“ е доста по-голям от необходимото и съвсем не кореспондира с действителната ситуация в региона.

Към 1962 г. по статистически данни от документите на ДС около 48 % от населението в Разградски окръг е турско. През 1964 г. според наличните документи в този район живеят общо 99 479 турци. Анкарската пропаганда и

агентура продължават да развиват дейност за поддържането на пряка връзка между турската държава и това население. Главната цел на ДС е да се прекратят контактите между турското разузнаване и турците в окръга, които се осъществяват посредством турските представителства в България. И се отчита, че „до голяма степен“ ДС „се справи“ с тази задача. Но дали това е така? Всъщност други факти говорят обратното. А именно, че ДС трудно контролира потока от контакти на турското население с турските представителства в страната. Така или иначе обаче, разработките на службата по турска линия в окръга преобладават¹³⁾.

Турция използва турците, отишли на гости при своите близки в Турция, за да добива сведения. Такива биват получавани и от турците в Разградски окръг и в България, посещаващи турските представителства в страната. ДС контрира чрез разширяване на своите връзки с „широките народни маси“ и провеждането на курсове и срещи с тях за разобличаване на „вражеските лица“. По линия на ОФ се провежда политика за по-плътното обхващане на туркините¹⁴⁾.

В началото на 60-те г. на XX в. от някои данни на ДС може да се направи заключението, че намалява дейността на турската „вражеска пропаганда“ сред турското население в окръга. Освен това, съдейки от документите, се извежда и констатацията, че „Налице са редица факти, говорещи за ново социалистическо превъзпитание на турското население“. Но дали това е така? Тук отново възниква този въпрос, защото много други данни от архивните източници практически отричат тази констатация. Не само защото се регистрира увеличаване на потока желаещи да посетят своите близки в Турция, откъдето за българската власт е ясно, че ще се предават сведения на турското разузнаване. Турците от окръга логично продължават посещаването на турските консулства в страната, при това те „заемат едно от първите места“ в това отношение. А властта продължава да си поставя за цел тези посещения да бъдат ограничени до минимум, за да може да се пресече възможността на турските дипломатически лица да събират сведения по разни въпроси за живота в страната и сред турското население. В този смисъл, БКП дори започва да подготвя свои хора турци, които да бъдат внедрени като агенти сред онези турци, които често посещават турските консулства. ДС отчита, че „все още една немалка част от турското население не може да надживее националистическото си настрояние“ и „остава бързо податлива на вражеско влияние“ и е „използвано от капиталистическите разузнавания в дейността им срещу България“¹⁵⁾.

В документи от лятото на 1963 г. става ясно за арестуването на група турци в Разград, „уличени в конспиративна буржоазно-националистическа дейност“, развили „антипартийна организация“, чиято цел, според „слуховете“, е била „вредителство на народното стопанство“ и работа в полза на Турция. У много турци партийни секретари и директори на училища съществува тре-

вогата, че след случая в Разград във връзка с арестуваните турци „ще се разколебае вярата на партията в тях и общо в турското население“ и като цяло, „ще настъпи промяна в политиката на партията към турското население“¹⁶⁾. В този период в официалните документи на БКП вече започва да се твърди, че част от турското население в Лудогорието и в други региони в страната има български етнически произход (Yalamov 2002, 338).

Това става на фона на разгръщащата се „културна революция“ по отношение на турското население в окръга, включваща реорганизация на училищната система, промяната на бита и начина на мислене на турците, като цяло, към което се добавя и „борба срещу религиозните предразсъдъци“ на турците. Това включва и „премахването на остатъците“ на „турския национализъм и шовинизъм“, както и „засилването на патриотичното“ българско усещане, допълнено от интернационалното в тяхното съзнание в унисон с налаганата комунистическа идеология. Така че въпросът за властта не е само в това да се пресекат контактите на турското население с турските дипломати. Тази „революция“ обаче няма кой знае какъв успех в окръга, макар че партийните комунистически документи настоятелно „обясняват“ как турците тук вече са приобщени към „социалистическото строителство“ и че турското население „участва съзнателно в изграждането на материално-техническата база на социализма“ в Разградски окръг. Факт е, че дори турците комунисти не са на „висотата на задачата“ за „правилното възпитание на турското население“, което се съчетава с другата констатация, че самата БКП и ОФ „не работят все още на висота“ сред турците в региона. Факт е обаче и другият процес – че се подобряват обликът и инфраструктурата на селата с преобладаващо или почти изцяло турско население в окръга. Голяма част от турците се образоват¹⁷⁾. Те работят усърдно в селското стопанство¹⁸⁾. В промишлените предприятия в окръга влизат да работят все повече турци. Техният брой се увеличава през 1964 г. от 1300 на 1600 души. В цялата работа около турското население, извършвана от партийните комунистически кадри и активистите на компартията, се прави опит да се внуши на това население, че то е „неразривна част от българския народ“. Работи се усърдно и за включване на турците към дейности на компартията – например по действията, свързани с „партийна просвета“. В средата на 60-те г. на XX в. се забелязва отчетливо увеличаване броя на турците на партийна работа в БКП и изобщо на турците, които са свързани с властта. Повече турци в окръга стават партийни членове и кандидат-партийни членове на компартията. В Разград се избира и един секретар турчин към местната окръжна структура на БКП, който да отговаря за работата сред турското население. Но паралелно с всичко това се развива и друг процес, който практически лишава „културната революция“, провеждана от БКП сред турците, от успех. Защото поради отчетената „недобре развита атеистична пропаганда“ от документите може да се разбере, че „се забелязва през послед-

ните години сериозно раздвижване по линия на духовенството, увеличаване посещението на джамии, обуването на шалвари, надяване на фереджета¹⁹⁾. Продължава и извършването на сунета. Това идва да подсказе още веднъж, че въпреки предприетите мерки за реализиране на „културната революция“ сред турското население в региона тя няма кой знае какъв успех. В наличните разгледани и анализирани дотук в статията документи се щрихира протичането на два паралелни процеса – образование плюс подобряване на инфраструктурата на населените с турци места в региона, но при запазване на основните специфики на културната принадлежност на турското население. Носенето на фереджета, на шалвари, извършването на сунета, което е съществена част от неговото традиционно усещане за културна принадлежност, и всичко това логично обвито в плътната обвивка на религията остава и то не може да се преодолее от образованието, а именно преодоляването на тези елементи е цел на въпросната „културна революция“.

В логичния си стремеж да наложи на турското население необходимостта от изучаването на български език (все пак то живее в България и това е нормален стремеж) бившият отдел „За работа сред националните малцинства“ на ЦК на БКП дава указания за обединяването на държавните естрадни театри за турското население с народните театри в Разград, Кърджали и Коларовград (дн. Шумен), а също така и на „самодейните турски колективи“ с българските. Налага се също тенденцията събранията и съвещанията с турското население, докладите, които се изнасят пред него, изобщо цялата пропагандна и идеологическа дейност сред това население да се извършва на български език. Всичко това, както и решението на Политбюро на ЦК на БКП за „доброволното изучаване“ на български език от турското население създава тенденции за работа с турското население на български език „по всички линии“. В продължение на 2 – 3 г. театрите в Кърджали и Разград изнасят представления на български език. В турския език, употребяван от турците в града и окръга, влизат много български думи. Но според комунистическите оценки „неправилното разбиране на смисъла и духа на решението на Политбюро довежда до сериозни грешки в практическата работа и недоволство в средата на една доста голяма част от турското население“²⁰⁾.

На 25 февруари и 19 юни 1969 г. Политбюро на ЦК на БКП приема поредните решения за „подобряване на работата сред турското население“ и за неговия „културен възход“. Към този конкретен момент въпросната стратегия е описана като „ускоряване“ на „естествения“ процес на „преодоляване на етническите различия“. Този възприет като „закономерен“ и „прогресивен“ процес се описва от Тодор Живков и от приближения до него Пенчо Кубадински, тясно свързан, между другото, с Разградски окръг, като насърчаване на съвместния живот и работа на българи и турци, в частност на смесените бракове между туркини и българи, развитие на училищното дело в смесените

райони и т.н. В същото време, отново е задействано и вече изпитаното средство за потушаване на реални или потенциални недоволства сред общността и за задържане на числеността ѝ в „приемливи“ граници – става въпрос за изселването на турците като процес (Marinov 2009, 509).

В началото на 70-те години на XX в. общият брой на населението в Разградски окръг е 211 384 жители, от които 103 207 са от турски произход. Териториално те са разположени в по-голямата си част из окръга, като съществуват почти турски села. По преценка на БКП всички младежи до 25-годишна възраст свободно четат, разговарят и разбират български. При туркините е обратно – след сключването на брак „те почти спират да говорят български“, което означава, че малък процент от туркините над 35-годишна възраст разбират български. При мъжете до 42 г. почти всички говорят добре езика. Но пък за сметка на това, пак по преценка на компартията, учителите турци в окръга са „националистически настроени“. Друга оценка, съдържаща се в документите, обаче показва нещо съвсем различно. Като цяло, турците младежи в окръга имат проблем с българския език – с неговото говорене и с неговото разбиране. Към това се прибавя и притеснението за властта, че джамиите продължават да се посещават от турското население. И притеснението тук е не само че това не е в синхрон с налаганата атеистична политика в страната, а и защото по религиозна линия турското население продължава да се изолира от българското и сред него така работи и турската пропаганда. А и „културната революция“, провеждана от БКП сред турците, не води до успех. В този смисъл, особен проблем е слушането на турските радиоemisии. А и голяма част от турското население в окръга иска изселване в Турция. Като допълнение към тази картина е нужно да се уточни, че в средата на 1970 г. излиза постановление на българския Министерски съвет за по-нататъшното социално-икономическо и културно развитие на Кърджалийски, Силистренски, Разградски, Шуменски и Търговишки окръг. Властта се опитва да „повдигне“ социалното положение на някои от т.нар. „смесени региони“ в страната, сред които е и Разградски окръг²¹⁾, където, освен всичко останало, в края на 60-те и началото на 70-те г. на XX в. броят на номенклатурните кадри турци на компартията достига 42 души, а турското население съставлява 48,8 % от цялото население в окръга и се нарежда по тези показатели на второ място след Кърджалийски окръг²²⁾.

Разразилата се през 1974 г. т.нар. Кипърска криза, довела до разделянето на Кипър на турска и гръцка част, засилва сериозно страховете сред българските управляващи, че в България също е възможен такъв вариант. Още повече че броят на турското население в страната продължава да расте. Населението от турски произход в Разградски окръг наброява според документите от пролетта на 1974 г. около 115 000 жители. В сравнителен план погледнато, около 54 % от цялото население в окръга живее на компактни маси предимно в селата, а значителна част от турската интелигенция, представляваща оперативен ин-

терес за ДС, живее в градовете. Една част от работоспособното население работи в строителството в градовете и това дава възможност на тези турци да контактуват с по-широк кръг хора, да научават различни слухове и бързо да ги разпространяват²³⁾.

Всичко това оказва влияние върху цялостната картина в Разградски окръг, където логично по директива на ЦК на БКП, през 1974 – 1975 г. Бюрото на ОК на БКП в Разград взима решение за активизиране работата по приобщаването на хората от турски произход към българската нация в „строителството на социализма“. В резултат на това се провеждат заседания на общинските партийни комитети, а по-късно и събрания с актива по селата. Комунистическият актив и турската интелигенция в окръга приемат положително това решение. Но една част от тях на дело се обявява против политиката на БКП по този въпрос. Изказва се сред турците и мнението, че щом Турция е влязла в Кипър, за да защити правата на турците там, ще го направи и в България, за да защити правата на турците тук. При очертаването на ситуацията, която може да се създаде евентуално за турското население в окръга, негови представители изказват и твърде провокативното мнение, че има два варианта за решаване на турския проблем тук – първият е изселване на всички желаещи турци в Турция, а вторият вариант е създаването на „турска автономна област“ в района на Шумен – Разград, тъй като този регион „бил най-отдалечен и нямал пряка връзка с турската и гръцката граница“. И „Това щяло да наложи преселване на турското население от другите краища на страната“, но „независимо от това най-добре било турското население да се изсели в Турция“. Чуват се гласове сред турците в окръга също, че с изселването на турците България иска да намали броя на турците в страната, иначе „В противен случай турското население в България ще надвиши българското и ще има българско малцинство, а България ще изчезне като държава“. И „затова именно периодически се правят тези изселвания“, а не защото има желание да се съберат разделените семейства. Към това идват и изказвания на турци, че техните деца трябва да учат турски език в училищата, което се „уреждало от Конституцията на България“. Вглеждането в документалния материал обаче показва, че между самите турци има разногласия – едните са за изселване, защото чувстват „асимилаторската политика на българската държава“, докато другите се изказват в полза на политиката на приобщаване на турското население към българското. Към това се прибавя и мнението на турците за дискриминация на турското население от страна на българите²⁴⁾.

Развива се и друг процес – турчезенето на циганите и българомохамеданите. Разбира се, следенето на турското население и на турчезещите се от ДС и властта в окръга продължава. То е перманентен процес. Турското разузнаване в окръга, по преценки на ДС, „подбужда вражески действия“ на турското население към България, които се изразяват главно в изграждане на „националистически организации и групи“, установяване контакти с турските

дипломатически представители у нас, на които турците в страната предлагат да служат в разузнавателната дейност, при предаване на информация от икономически, политически, административен и друг характер. Разкрити са редица организации и групи, за които е характерно, че почти всички са правили опити да се свържат с турските дипломатически представителства и да им служат. Тази обстановка, както и наличието на спогодбата за изселване между България и Турция на част от това население в Турция²⁵⁾, а също и големият туристически и културен обмен между българската и турската страна – всичко това до известна степен способства според ДС турското разузнаване да провежда успешно „поддривната си дейност“ срещу България в окръга. По преценка на службата „Налице е стремеж“ Анкара да запази турското население като „свой резерв при една усложнена обстановка“, което се съчетава с „обработване“ на неговото съзнание, като за целта се използват „всички форми на подривна дейност“. С цел това да се пресече, според ДС е необходимо придобиване на агентура из средите на турското население – става дума за хора, които са с „добри лични и оперативни възможности“ и тези хора да служат както за разработка на турските разузнавачи и техните агенти, така също и за оказване на политическо влияние върху някои от тях²⁶⁾. Данните по някои съществени дела, „които се водят понастоящем“ от МВР – Разград, показват, че турските разузнавателни органи „събират разностранна информация“. Освен събирането на военна, политическа и икономическа информация турските разузнавателни служби изучават положението и настроенията на турците. Събират подробна информация за отделни лица от интелигенцията и ръководни кадри от окръга, за служители на МВР и др.²⁷⁾

* * *

През 70-те г. на XX в. за органите на ДС и Окръжното управление МВР – Разград, работата по отношение на турското население е основна. Този проблем при конкретните условия и в перспектива ще стои с особена острота. Неговата значимост се обуславя и извежда от демографските особености на окръга и в тази връзка – от извършваната активна разузнавателна и „поддривна дейност“ на турските „идеологически и специализирани органи“.

БЕЛЕЖКИ

1. За самата структура на Държавна сигурност, за нейното предназначение, развитие и място в системата на държавната комунистическа власт в България виж по-подробно Методиев, М. 2009. Държавна сигурност: опората на комунистическата държава. В: История на Народна република България. Режимът и обществото. Под общата редакция на Ивайло Знеполски. Институт за изследване на близкото минало. София: Сиела, 216 – 259.
2. Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност

на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (КРДОПБГДСРСБНА). (2013). Държавна сигурност – смяната на имената – Възродителният процес (1945 – 1985 г.). Документален сборник. Том I. София, док. 51, 254 – 258, док. 52, 259 – 263. За ясно изразените изселнически настроения на турците в окръга в края на 50-те г. на XX в. и насилствените действия по „разфереджаването“ виж подробно КРДОПБГДСРСБНА, ф.13, оп.1, а.е.1467, л.40 – 46, 50 – 54.

3. Проблемът за властта тук идва и от това, че не само турците са срещу функциониращите ТКЗС. Антинастроения по отношение на тези стопанства има и в средите на бившата земеделска опозиция в окръга, които провеждат и „вражеска пропаганда“ срещу тях. По данни на агенти на ДС турци и българи дори се обединяват и създават „контрареволуционна организация“ за борба срещу режима, а властта е силно притеснена, защото не е в състояние да обхване и да следи противниците си. Допълнителното напрежението сред местните комунистически функционери се засилва и от това, че много хора, принадлежащи в миналото към опозицията, се присъединяват впоследствие към Отечествения фронт, но практически според комунистите остават на старите си „вражески позиции“. – КРДОПБГДСРСБНА ф.1, оп.1 в, а.е. 1 (Разград), л. 243 – 246.
4. При съпоставка между двете половини на 1959 г. през първата половина на годината е „по-остра“ „вражеската дейност“ на турското население, изразяваща се в „стремеж за осъществяване на връзки с турското консулство, терор, вредителство и всяване на неверие по изпълнение на предстоящите партийни и правителствени задачи“. – КРДОПБГДСРСБНА ф.1, оп.1 в, а.е. 1 (Разград), л. 59, 134 – 135, 187 – 189. Слуховете за предстоящо изселване на турското население продължават да са активно поддържани. А паралелно с това върви и обработването на турската интелигенция и на мюсюлманските духовници турци в услуга на БКП. – Пак там, ф. 13, оп.1, а.е. 1467, л. 73.
5. КРДОПБГДСРСБНА, ф.1, оп.1 в, а.е. 1 (Разград), л. 222, 225.
6. И все пак вражеската дейност на ходжите през 1959 г. е по-слаба в сравнение с 1958 г. Следените „обекти“ са по-предпазливи. Това се дължи според оценките на ДС както на подобреното материално състояние на турското население, така и на подобряване на агентурно-оперативната работа на органите на ДС. В началото на 1959 г. по тази линия на мюсюлманското духовенство има всичко 13 лица „вражески контингент“, отчетен от ДС. Подсигурени са с достатъчно агентура, която своевременно уведомява властта за вражеските прояви на контингента. Сред агентите на ДС има и алиани, които действат сред алианската общност в окръга. Новопридобитата агентура по турска линия е изключително от средите на турските духовници и интелигенти. Това са хора „с добри възможности“ по критериите на ДС. При провеждането на разните мероприятия по линия на турското контраразузнаване ДС се свързва непосредствено с много турски учители, с почти всички ходжи и „други турски авторитети“, някои от които официално се

използват, други се вербуват, а трети се разобличават. Службата отчита, че се подобрява работата по придобиването на агентура из средите на ходжите, турските учители и туркините. Според ДС подобрява се ръководството на агентурата, вербована из средите на турското население. Но задачите, които се поставят на агентите, „често не са задълбочени и конкретни“. – КРДОПБГДСРСБНА, ф.1, оп.1 в, а.е. 1 (Разград), л. 220, 239 – 240, 255 – 257, 273, 291; Пак там, ф. 13, оп.1, а.е. 1467, л.7, 69 – 70.

7. Властта в окръга изяснява броя и класифицира по категории агентите на турското разузнаване тук. Става въпрос за лица, посетили турските дипломатически представители в България, които по един или друг начин или повод създават известни връзки със същите. Заедно с тях също става въпрос и за „кулашки елементи“, поддържащи „подозрителни връзки“ с Турция, хора, минавали нелегално турската граница в посока Турция или официално посетили страната, както и такива, които доброволно са се поставили в услуга на турската легация. Според документите на ДС посоченият „контингент“ е добре обезпечен с агентура, който се разработва от 140 агенти. Освен това по някои от обектите се ползва и агентура, отчитаща се и по други линии. Като контрадействие ДС планува изпращането зад граница на предварително вербувани вече турски граждани, имащи отношение с турското разузнаване в окръга, с цел придобиване на агентурни сведения. – По въпроса виж по-подробно КРДОПБГДСРСБНА, ф.1, оп.1 в, а.е. 1 (Разград), л. 48 – 50, 208, 210, 221. Що се отнася до Турското педагогическо училище в града, всички ученици в него, без изключение, са членове на Комсомола. Между учителския състав са установени 6 „реакционно“ настроени учители, 5 от които са турци и 1 българин. Всички учители турци, „изхождащи“ от контингента на учителите, са „основно проучени“. – Пак там, ф. 13, оп.1, а.е. 1467, л. 9 – 11.
8. Пак там, ф.1, оп.1 в, а.е. 1 (Разград) л. 281 – 283.
9. Пак там, л. 283.
10. Паралелно с агентите по турска линия има и агенти, придобити „за работа по гостите от западните страни и срещу американската легация“. Те говорят западни езици и „имат добри възможности за работа“. – Пак там, л. 291. По въпроса виж пак там, ф. 13, оп.1, а.е. 1467, л. 50 – 54.
11. Пак там, ф. 13, оп.1, а.е. 1467, л. 57. Въпреки ясно отчетената съпротива на турското население срещу „културната революция“ в някои документи продължава да се твърди, че към този период в резултат на подобренията „партийно-политическа просвета“ в ТКЗС и провежданите мероприятия от страна на БКП за „културната революция“ сред турското население около 90 % от туркините „се освободиха от влиянието на религиозния фанатизъм, като свалиха шалварите и фереджетата и все по-масово и активно се включват на работа в ТКЗС“. – Пак там, ф.1 оп.1, в, а.е. 1 (Разград), л. 264.
12. ЦДА, ф.1 Б, оп.5, а.е. 389, л. 1а-2.
13. Освен това регионът продължава да е обект и на разузнаване от страна на

други държави. – КРДОПБГДСРСБНА, ф. 1, оп. 1 в, а.е. 23 (Разград), л. 69 – 75; Пак там, ф. 1, оп. 1, а.е. 35 (Разград), л. 134. ДС проучва близки и роднини на турци от окръга и от България, живеещи в Турция. Това разузнаване се върши с цел установяване на това дали самите „обекти“ или някои от близките им тук, в България, не работи в полза на турското разузнаване. Освен това разузнаването има за цел и проучване, подбор и вербовка на подходящи хора, живеещи в Турция, но намиращи се в пряк роднински и приятелски контакт с турците в окръга, с цел внедряването им в турския административен апарат или в апарата на турското разузнаване. ДС събира сведения за „обектите“ си в Турция чрез обработване на получени данни от турци, живеещи в България, посетили обаче своите близки в Турция. От общия брой водени на отчет разработки 21 са по линия на турското разузнаване. А от тях 13 разработки са били регистрирани на обекти, заемащи отговорни постове в турската армия и полиция. Разработването на същите се свежда до тяхното изучаване, а също така изучаване на близките им, живеещи в България, с цел, както бе посочено вече, установяване дали самите обекти или някои от близките им в България не работи в полза на турското разузнаване. – Пак там, л. 76. Държавна сигурност съставя списък от 17 души на лица от Разградски окръг, изселили се и избягали от България в Турция, които са се „издигнали на отговорна работа“ в турския държавен апарат. – КРДОПБГДСРСБНА, ф. 1, оп. 1, а.е. 50 (Разград), л. 2 – 5.

14. Заедно с тази дейност изкъсо в окръга се следят и фигурите, пряко свързани със съществуващата легална комунистическа опозиция в страната. Следят се също и бившите полицейски служители отпреди 1944 г., също така бившите царски офицери и някогашните „фашистки дейци“. С други думи, контролът и следенето над цялото население в окръга се провеждат редом с контрола и следенето на турското население тук. – КРДОПБГДСРСБНА, ф. 1, оп. 1 в, а.е. 23 (Разград), л. 85, 91, 157 – 162. От анализа на получените по агентурен път данни за дейността на обектите, водещи се на отчет по линия на турското разузнаване, ДС прави заключението, че целта на турската държава е „поддържане“ на „духа сред турското население за предстоящото в скоро време изселване“; редом с това се работи за създаване на „настроения сред турското население против българското“, като паралелно с това се говори, че „тяхното отечество било в Турция, там животът бил по-добър“, а в България „на отговорна работа слагали само българи“, а на турците „давали по-лека работа“. А и в „ТКЗС от ден на ден ставало по-лошо“, „Всичко, каквото се произвеждало, отивало в СССР и че скоро време ще избухне война и тя щяла да се реши в полза на капиталистическите страни“. – Пак там, л. ф. 1, оп. 1, а.е. 68 (Разград), л. 40 (1).

15. Пак там, л. 96. Турци, завърнали се от Турция, хвалят живота там. И ДС, за да разбие настроението за изселване и за да „покаже на населението истинския живот там“, през този период „издирва авторитетни и политически правилно ориентирани лица“, които се „дообработват“, за да подадат документи за посещаване на свои роднини и близки в Турция. Те отиват

там със задача да обикалят Турция и да събират сведения. След завръщането им с тези хора ДС провежда срещи, на които те разказват подробно впечатленията си за живота в Турция. Разказват и от какви въпроси се интересува турското разузнаване и за подхода му към тях. И след това по линия на ДС и компартията биват организирани общоселски събрания, на които се обяснява „истинското положение за живота на турския народ“. – КРДОПБГДСРСБНА, ф. 1, оп.1 в, а.е. 23 (Разград), л. 120 – 121; Виж пак там, ф.1, оп.1 а.е. 62 (Разград), л. 19, 27 – 28, 74 – 75. Още в края на 50-те г. на XX в. ДС развива „играта“ с писмата. Нейни служители пишат писма до турци в Турция с идеята да се представи добре развитието в България и да се пресече по този начин тяхното изселване и оставане в турската държава. – Пак там, ф. 1, оп., 1, а.е.11 (Разград), л. 1.

16. У много комунисти турци обаче съществува според една справка „неправилно разбиране“, че главната причина за „националистическите прояви“ на тази група се корени в някои грешки при провеждането на политиката на БКП сред турското население. Така настроените комунисти турци считат, че „подценяването“ на турския език и неговото премахване от някои училища, „нетактичните действия“ при изучаването на българския език от турското население, освобождаването на голям брой учители от учителската професия са „създали условия за подсилване на националистическите настроения“ и „са предизвикали недоволство сред населението“. А тази нагласа „не дава възможност на много турци комунисти да видят и задълбочено да разяснят сред населението вражеския характер на групата националисти от Разград“ – „Възродителният процес“, Том 55, Част 1, док. 23, с. 63. За проявите на „национализъм“ и засилването на изселническите настроения сред турците в окръга виж пак там, док. 24, с. 64. Членовете на тази разкрита през 1963 г. разградска група действат обаче не само нелегално. Един от нейните членове изпраща писмо до ЦК на БКП, което е придружено със законопроект, в който се настоява за осигуряването на условия за „свободно етническо развитие на турското население“. Освен това групата изпраща и молба до турското правителство, а чрез него и обръщение към ООН, в което се изразява недоволство от водената от БКП политика спрямо турското население. А друга група от разградския регион разпространява позиви и окачва свое знаме на купола на текето „Демир баба“ край с. Свещари, Исперихско. – Ялъмов. И. История на турската общност... с. 342.

17. ЦДА, ф. 1 Б, оп.13, а.е.743, л. 19, 123 – 124, 144.

18. Пак там, оп. 39, а.е.123, л. 147.

19. Паралелно с това се провеждат пропаганда срещу анкарското правителство и действия за антирелигиозно възпитание на турското население. – ЦДА, 1-Б, оп.39, а.е. 123, л. 139, 144 – 145; Виж и Ялъмов, И. История на турската общност... с. 346.

20. Пак там, ф. 1 Б, оп.15, а.е.879, л. 1 – 2, 10 – 11 и следващите листи. А иначе интелигенцията от турски произход оказва важно влияние върху дейността

- на БКП сред турското население, което за комунистите означава, че работата сред учители, агрономи, лекари, инженери, акушерки, медицински сестри, завършилите средните образователни и специални училища е важна партийна работа. Изтъква се необходимостта повече деца на турци да завършват училища, да учат в университетите, като е нужно това да се съчетае с издигането на все повече турци за кадри на компартията в окръга и за членове на Градския комитет на комунистическата партия в Разград. – ЦДА, ф. 1-Б, оп.39, а.е.123, л. 150. Нужно е да се вметне тук, че от средата на 60-те г. на XX в. рязко нараства количеството турска преса в страната. Излизат периодични издания на турски език, като в Разград това е „Достлук“ – в превод „Дружба“. – Стоянов. В. Турско население в България между полюсите на етническата политика. С. 1998, с. 137. Това издание излиза като притурка към в. „Лудогорска правда“ в Разград. – Ялъмов, И. История на турската общност..., с. 344.
21. От 1962 г. в окръга съществува школа на компартията за активистки туркини. За около 9 г. през школата минават около 747 туркини от Разградски окръг. И въпреки това според документите 90 % от жените туркини над 35-годишна възраст в Разградски окръг не разбират, но и не желаят да учат и говорят български език. В Разградски окръг някъде „се допуска“ и строителството на нови джамии, тук се чете и много религиозна литература. – ЦДА, ф.1 Б, оп. 91, а.е. 1464, л. 2, 5; Виж Пак там, ф. 1-Б, оп.55, а.е.1323 27, 30 – 33.
22. От всичките т.нар. „смесени региони“ в страната с турско население само в Кърджали броят на номенклатурните кадри турци е по-висок от този в Разград. В Кърджали броят на тези кадри достига 108 души. – „Възродителният процес“, Том 55, Част 1, док. 31, с. 71 – 72; Виж по въпроса и ЦДА, ф. 1 Б, оп. 55, а.е. 1316, л. 34; Пак там, оп.5, а.е. 1315, л. 1.
23. КРДОПБГДСРСБНА, ф.1, оп.2, а.е.52 (Разград), л.105. През втората половина на 70-те г. на XX в. в Разградски окръг от 102 села в 20 не живее нито един българин, а в други 23 села българите съставляват около 20 на сто от населението. – Ялъмов, И. История на турската общност... с. 385.
24. КРДОПБГДСРСБНА, ф.1, оп.2, а.е.52 (Разград), л.1 – 4. През 1975 г. съществуващият в Разград турски естраден театър, както и тези театри в Шумен и Кърджали се превръщат във филиали на съответните държавни театри. От този момент до края на тяхното съществуване през 1984 г. програмите им се „комплектуват“ почти изцяло от български и съветски народни песни и танци. В техните репертоари липсват турски автентични народни песни и танци, а на „тяхна база“ се създават нови песни, възхваляващи „социалистическата действителност“. В това положение са и съществуващите фолклорни състави. – Ялъмов, И. История на турската общност... с. (376).
25. През 1968 г., след двегодишни преговори при направеното от Тодор Живков посещение в Турция се подписва нова Изселническа спогодба. Тя заменя действащата дотогава Анкарска спогодба от 1925 г. Новата спо-

годба за изселване отразява променената позиция на Турция към турците в чужбина. Постепенно се преустановява агитацията за изселването им в майката родина, като се настоява те да останат в държавите, където се намират, и да се борят за своите колективни права. Но пък в конвенцията Турция се съгласява да се предвиди изселване само на роднините на изселените се в началото на 50-те г. на XX в. – Баева, И. & Калинова, Е. (2009). „Възродителният процес“..., с. 27.

26. КРДОПБГДСРСБНА, ф.1, оп.2, а.е.52 (Разград), л.105 – 107. В някои села в окръга с преобладаващо турско население става ясно от агенти на ДС, че има хора от турски произход, които възнамеряват да създадат нелегална турска организация, която да се бори за създаването на турска автономна република. Има данни за внасяне на литература и плочи от Турция с „националистическо съдържание“. В окръга прониква и религиозна литература. – Пак там, л.130 – 131. Що се отнася до процеса на турчееие, той протича като процес в средите на най-консервативно настроените българомюсюлмани, напуснали родопските райони и заселили се в Разградски окръг, както и в други окръзи на страната. В тези окръзи, както и в Разградски окръг, те изкупуват домове на турци, които са се изселили в Турция. – „Възродителният процес“, Том 55, Част 1, док.38, с. 81.
27. Съгласно някои данни от началото на 1983 г. най-многоброен „вражески контингент от протурски националисти“ има в Кърджали – 550, Смолян – 386, Разград – 381, Шумен – 281. – „Възродителният процес“, Том 55, Част 1, док.51, с. 108 – 109, док. 58, с. 122.

ЛИТЕРАТУРА

Публикувани документи

Баева, И. & Калинова, Е. (Съст.), 2009. „Възродителният процес“. *Българската държава и българските турци (средата на 30-те г. – началото на 90-те г. на XX в.)*. Том 55, Част 1. Държавна агенция „Архиви“.

Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (КРДОПБГДСРСБНА). *Държавна сигурност – смяната на имената – Възродителният процес (1945 – 1985 г.)*. Документален сборник. Том I. София, 2013.

Научни изследвания

Груев, М., 2011. Призраците на националкомунизма и натискът върху мюсюлманските общности. В: *НРБ от началото до края*. Под общата редакция на Ивайло Знеполски. Институт за изследване на близкото минало. София: Сиела, 347 – 357.

Калинова, Е. & Баева, И., 2009. „Възродителният процес“ – върхът на айсберга. Българската държава и турската етническа общност в

- страната (средата на 30-те – началото на 90-те г. на XX в.). Във: „Възродителният процес“. *Българската държава и българските турци (средата на 30-те г. – началото на 90-те г. на XX в.)*. Том 55, Част 1. Държавна агенция „Архиви“, 5 – 42.
- Маринов, Ч., 2009. От „интернационализъм“ към национализъм. Комунистическият режим, Македонският въпрос и политиката към етническите и религиозните общности. В: *История на Народна република България. Режимът и обществото*. Под общата редакция на Ивайло Знеполски. София: Сиела, 477 – 529.
- Методиев, М., 2009. Държавна сигурност: опората на комунистическата държава. В: *История на Народна република България. Режимът и обществото*. Под общата редакция на Ивайло Знеполски. Институт за изследване на близкото минало. София: Сиела, 216 – 259.
- Стоянов, В., 1998. *Турското население в България между полюсите на етническата политика*. София.
- Ялъмов, И., 2002. *История на турската общност в България*. София.

REFERENCES

Collections of documents

- Baeva, I. & Kalinova, E. (Sast.), 2009. „Vazroditelniyat protses“. *Balgarskata darzhava i balgarskite turtsi (sredata na 30-te g. – nachaloto na 90-te g. na XX v.)*. Том 55, Chast 1. Darzhavna agentsia „Arhivi“.
- Komisia za razkrivane na dokumentite i za obyavyavane na prinadlezhnost na balgarski grazhdani kam Darzhavna sigurnost i razuznavatelните sluzhbi na Balgarskata narodna armia (KRDOPBGDSRSBNA). *Darzhavna sigurnost – smyanata na imenata – Vazroditelniyat protses (1945 – 1985). Dokumentalen sbornik*. Том I. Sofia, 2013.

Scientific publications

- Gruev, M., 2011. Prizratsite na natsionalkomunizma i natiskat varhu myusyulmanskite obshtnosti. V: *NRB ot nachaloto do kraya*. Pod obshtata redaktsia na Ivaylo Znepolski. Institut za izsledvane na blizkoto minalo. Sofia: Siela, 347 – 357.
- Kalinova, E. & Baeva, I., 2009. „Vazroditelniyat protses“ – varhat na aysberga. Balgarskata darzhava i turskata etnicheska obshtnost v stranata (sredata na 30-te – nachaloto na 90-te g. na XX v.). V: „Vazroditelniyat protses“. *Balgarskata darzhava i balgarskite turtsi (sredata na 30-te g. – nachaloto na 90-te g. na XX v.)*. Том 55, Chast 1. Darzhavna agentsia „Arhivi“, 5 – 42.
- Marinov, Ch., 2009. От „internatsionalizam“ kam natsionalizam. Kомунистическият rezhim, Makedonskiyat vapros i politikata kam etnicheskите i religioznите obshtnosti. V: *Istoria na Narodna republika*

- Bulgaria. Rezhimat i obshtestvoto. Pod obshtata redaktsia na Ivaylo Znepolski. Sofia: Siela, 477 – 529.*
- Metodiev, M., 2009. Darzhavna sigurnost: oporata na komunisticheskata darzhava. V: *Istoria na Narodna republika Bulgaria. Rezhimat i obshtestvoto. Pod obshtata redaktsia na Ivaylo Znepolski. Institut za izsledvane na blizkoto minalo. Sofia: Siela, 216 – 259.*
- Stoyanov, V., 1998. *Turskoto naselenie v Bulgaria mezhdu polyusite na etnicheskata politika. Sofia.*
- Yalamov, I., 2002. *Istoria na turskata obshtnost v Bulgaria. Sofia.*

SOME FACTS AND PROCESSES RELATED TO THE TURKISH POPULATION IN THE RAZGRAD DISTRICT FROM THE LATE 1950S AND IN THE 1960S AND 1970S OF THE XX CENTURY THROUGH THE DOCUMENTS OF THE BULGARIAN STATE SECURITY

Abstract. From the late 1950s and in the 1960s and 1970s of the XX century the Bulgarian communist party pursues a policy in Bulgaria of detachment of the Turkish population in the country from its fundamental religious and cultural environment. This article discusses some facts and processes from this policy of the Bulgarian communists in the Razgrad district. Basically, this is done through documents of the Bulgarian state security (from the Committee for Disclosing the Documents and Announcing Affiliation of Bulgarian Citizens to the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian National Armed Forces). Documents from Bulgarian central state archives were also used. In this region among the Turks operates the Turkish intelligence services. The Turkish propaganda is very well developed here. The Bulgarian government and Turkey use the Turkish population in the Razgrad district (also in whole Bulgaria) for their own purposes. In the long run this population, not only in the Razgrad district, but also in the entire country becomes “a burning issue” in the political relation between Bulgaria and Turkey – two countries separated by the ideological conflict of the Cold War.

Keywords: Turkish population; Razgrad district; Bulgaria; Turkey; policy; Intelligence service; ideology; „Cultural revolution“

✉ **Dr. Dimitar Petkov**

Web of Science Researcher ID: AAK-8302-2020

Regional Museum of History – Razgrad

70, Aprilsko Vastanie Blvd.

7200 Razgrad, Bulgaria

E-mail: d_i_petkov@abv.bg